

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful

سرشناسه:	صفری، علی آقا، ۱۳۶۴-
عنوان و نام پدیدآور:	بررسی و نقد مکتب مدیریت اقتضایی از منظر قرآن/ علی آقا صفری.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۴۰۴.
مشخصات ظاهری:	۴۱۸ ص؛ ۱۴/۵ × ۲۷/۵ س.م.
شابک:	۹۷۸-۶۲۲-۳۱۵-۴۰۱-۰
یادداشت:	کتابنامه: ص. [۳۸۷]-۴۱۸.
موضوع:	مدیریت (اسلام) مدیریت -- جنبه های قرآنی قرآن و علوم انسانی
شناسه افزوده:	جامعة المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده بندی کنگره:	۶۷/۲۳۲BP
رده بندی دیویی:	۶۵۸/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی:	۱۰۰۱۳۲۹۹
این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است	

BP1638

بررسی و نقد مکتب مدیریت اقتضایی از منظر قرآن

مؤلف: علی آقا صفری

چاپ اول: ۱۴۰۴ ش / ۱۴۴۶ ق

ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ شمارگان: ۵۰۰ قیمت:

مراکز پخش

* ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸

تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴ / +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۹

* ایران، قم، بلوار امین، سه راه سالاریه

تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

pub_almustafa.ir pub_almustafa

با سپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند

* مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت

* مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری

* ناظر فنی: سید محمدرضا جعفری

* ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

بررسی و نقد مکتب مدیریت اقتضایی از منظر قرآن

علی آقا صفری

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فراوری اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد. جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی و پژوهشی، در گرو نظام منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفی علیه السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون آموزشی و پژوهشی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

فهرست

پیشگفتار	۱۳
مقدمه	۱۷
فصل اول: کلیات پژوهش	۲۵
مقدمه	۲۵
مفاهیم	۲۸
۱. مبانی	۲۹
مکتب	۳۱
مدیریت	۳۲
سازمان	۳۴
نظریه	۳۶
اقتضایی	۳۸
محیط سازمانی	۳۹
مدیریت اقتضایی	۴۱
قرآن و علوم انسانی	۴۲
الف) گونه‌های رابطه علم و دین	۴۴
یک) رابطه تعارضی	۴۴
دو) رابطه تمایزی	۴۴

- سه) رابطه اتحادی ۴۵
- چهار) رابطه تعاملی ۴۵
- ب) آثار رابطه تعاملی ۴۶
- ج) رویکردهای ابتدای علوم انسانی بر قرآن ۴۷
- چیستی علوم انسانی مبتنی بر قرآن ۴۸
- مسائل پیرامون مدیریت اقتضایی ۵۰
- تاریخچه و سیر تطور مکتب مدیریت اقتضایی ۵۰
- الف) خاستگاه مکتب مدیریت اقتضایی ۵۰
- ب) پیشینه مکتب مدیریت اقتضایی ۵۲
- ج) نسبت مکتب مدیریت اقتضایی با سایر مکاتب ۵۹
۲. نظریه‌های مکتب مدیریت اقتضایی ۶۱
- الف) مشارکت گروهی و هماهنگی (نام نظریه‌پرداز: مری پارکر فالت) (۱۹۲۰) ۶۱
- ب) تئوری اقتضایی رهبری (نام نظریه‌پرداز: فردای. فیدلر) (۱۹۶۵ الی ۱۹۸۰م) ۶۴
- ج) تئوری منبع شناختی (نظریه‌پرداز: فردای. فیدلر) ۶۶
- د) سبک‌های تصمیم‌گیری رهبر (نظریه‌پرداز: وروم، ایتون و جاگو) ۶۸
- ه) تئوری رهبری مسیر-هدف (نظریه‌پرداز: ایوانز هاوس و میچل) ۷۰
- و) مدل چرخه عمر رهبری موقعیتی (نظریه‌پرداز: هرسی و بلانچارد) ۷۲
- ز) رهبری در مقابل مدیریت (نظریه‌پرداز: وارن بنیس) ۷۵
- ح) رهبری تبادلی و تحولی (نظریه‌پرداز: برنارد. باس) ۷۶
- ط) تئوری مبادله رهبر عضو (نظریه‌پرداز: گراین و دانسرو) ۷۸
۳. مبانی مکتب مدیریت اقتضایی ۸۰
- الف) معرفت‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی ۸۰
- یک) ماهیت معرفت‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی ۸۳
- دو) موضوع معرفت‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی ۸۶
- سه) ابزار معرفت‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی ۸۸
- چهار) منبع معرفت‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی ۹۰

- پنج) اعتبار معرفت‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی. _____ ۹۱
- ب) انسان‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی. _____ ۹۴
- یک) ماهیت انسان. _____ ۹۷
- دو) انسان‌شناسی. _____ ۱۰۰
- سه) انسان سازمانی. _____ ۱۰۴
- چهار) رویکردهای انسان‌شناسی. _____ ۱۰۷
- الف) انسان‌گرایی کارکردگرا. _____ ۱۰۷
- ب) انسان‌گرایی تفسیری. _____ ۱۰۸
- ج) انسان‌گرایی بنیادی. _____ ۱۱۰
- د) ساختارگرایی بنیادی. _____ ۱۱۱
- پنج) رویکرد انسان‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی. _____ ۱۱۳
- شش) مؤلفه‌های رویکرد انسان‌شناسی کارکردگرا. _____ ۱۱۳
- الف) جبرگرایی انسان. _____ ۱۱۳
- ب) تک‌ساحتی بودن انسان. _____ ۱۱۶
- ج) تجربه‌گرایی انسان (تجربی بودن و انکار ماوراءالطبیعه). _____ ۱۱۹
- د) سودمحوری (دنیاگرایی) به انسان. _____ ۱۲۲
۴. ارزش‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی. _____ ۱۲۵
- یک) ماهیت ارزش. _____ ۱۲۷
- دو) ارزش در مکتب مدیریت اقتضایی. _____ ۱۲۹
- سه) انواع ارزش‌ها. _____ ۱۳۱
- الف) ارزش‌های ابزاری. _____ ۱۳۲
- ب) ارزش‌های غایی و نهایی. _____ ۱۳۴
۵. جامعه‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی. _____ ۱۳۷
- یک) جامعه. _____ ۱۳۸
- دو) ماهیت جامعه. _____ ۱۴۰
- سه) جامعه‌شناسی. _____ ۱۴۲

- چهار) اصالت فرد یا جامعه ۱۴۵
- پنج) رویکردهای جامعه‌شناسی ۱۴۸
- الف) رویکرد کارکردگرا ۱۵۰
- ب) رویکرد تفسیری ۱۵۲
- ج) رویکرد انسان‌گرای بنیادی ۱۵۳
- د) رویکرد ساختارگرایی بنیادی ۱۵۴
- شش) رویکرد جامعه‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی ۱۵۵
۶. کارکردهای مکتب مدیریت اقتضایی ۱۵۹
- یک) کارکردهای مکتب مدیریت اقتضایی در حوزه سازمان ۱۶۰
- الف) سازمان به مثابه موجود ارگانیکی ۱۶۱
- ب) تعامل سازمان با محیط ۱۶۳
- دو) کارکردهای مکتب مدیریت اقتضایی در حوزه انسان ۱۶۵
- سه) کارکردهای مکتب مدیریت اقتضایی در حوزه محیط ۱۷۲
- الف) انواع محیط‌های سازمان ۱۷۵
- روش تحقیق ۱۷۸
۱. روش‌های تحقیق در مطالعات قرآنی ۱۷۹
- الف) روش تفسیر قرآن به قرآن ۱۷۹
- ب) روش تفسیر روایی ۱۸۰
- ج) روش تفسیر علمی ۱۸۱
- د) روش عقلی - اجتهادی ۱۸۲
- ه) روش اشاری (عرفانی و باطنی) ۱۸۳
- ز) روش جامع ۱۸۴
۲. روش‌های تحقیق در مطالعات میان رشته‌ای ۱۸۵
- الف) روش فراتحلیل ۱۸۷
- ب) روش گراند تئوری ۱۹۱
- ج) روش تحلیل مضمون یا شبکه مضامین ۱۹۵

۱. آشنایی با داده‌ها ۱۹۵
۲. ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری ۱۹۶
۳. جست‌وجو و شناخت مضامین ۱۹۶
۴. ترسیم شبکه مضامین ۱۹۶
۵. تحلیل شبکه مضامین ۱۹۷
۶. تدوین گزارش ۱۹۷
- (د) تحلیل گفتمان ۱۹۸
- (ه) روش تحلیل محتوا ۲۰۱
۳. روش‌های تحقیق در مطالعات مدیریتی ۲۰۴
- الف) مدل تحلیلی سه شاخگی (c۳) ۲۰۴
- ب) نقد روشمند ۲۰۶
۴. روش منتخب: روش تلفیقی مبتنی بر روش اکتشافی، فراترکیب و استنطاقی ۲۰۸
- شرح و کاربرست روش منتخب ۲۱۰
- الف) روش اکتشافی ۲۱۱
- ب) روش فراترکیب ۲۱۴
- مراحل انجام روش فراترکیب ۲۱۶
- ج) روش استنطاقی ۲۱۸
- تبیین کاربرست روش تلفیقی در مکتب مدیریت اقتضایی ۲۲۲
- فصل دوم: نقد قرآنی مبانی و کارکردهای مدیریت اقتضایی ۲۲۳
- یک) نقد قرآنی مبانی مکتب مدیریت اقتضایی ۲۲۳
- مقدمه ۲۲۳
۱. نقد قرآنی معرفت‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی ۲۲۴
- اول) معرفت‌شناسی در قرآن ۲۲۴
- دوم) نقد قرآنی موضوع معرفت‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی ۲۳۴
- سوم) نقد قرآنی ابزار شناخت مکتب مدیریت اقتضایی ۲۳۹
- چهارم) نقد قرآنی منبع شناخت مکتب مدیریت اقتضایی ۲۴۳

- الف) دیدگاه قرآن به طبیعت به مثابه منبع شناخت ۲۴۵
- ب) دیدگاه قرآن کریم به عقل در جایگاه منبع شناخت ۲۵۰
- ج) دیدگاه قرآن کریم به تاریخ به مثابه منبع شناخت ۲۵۵
- د) دیدگاه قرآن کریم نسبت به وحی به مثابه منبع شناخت ۲۵۸
- ه) دیدگاه قرآن کریم به شهود در جایگاه منبع شناخت ۲۶۱
- پنجم) نقد قرآنی اعتبار معرفت‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی ۲۶۳
۲. نقد قرآنی انسان‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی ۲۶۵
- اول) انسان در قرآن ۲۶۵
- دوم) نقد قرآنی رویکردهای انسان‌شناسی ۲۷۳
- الف) نقد قرآنی جبرگرایی انسان ۲۷۳
- ب) نقد قرآنی تک‌ساحتی‌بودن انسان ۲۷۸
- ج) نقد قرآنی سودمحوری (دنیاگرایی) انسان ۲۸۱
۳. نقد قرآنی ارزش‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی ۲۸۵
- اول) نقد قرآنی ماهیت ارزش‌های مکتب مدیریت اقتضایی ۲۸۵
- دوم) نقد قرآنی انواع ارزش‌های مکتب مدیریت اقتضایی ۲۹۰
- سوم) ارزش‌های ابزاری ۲۹۰
- الف) مشارکت گروهی و همکاری ۲۹۰
- ب) عام‌گرایی و سازگاری ۲۹۴
- ج) حسابگری و منفعت‌طلبی ۲۹۸
- د) کارآیی و اثربخشی ۳۰۱
- ه) همبستگی و انسجام ۳۰۴
- چهارم) ارزش‌های غایی و نهایی ۳۰۷
۴. نقد قرآنی جامعه‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی ۳۱۳
- مقدمه ۳۱۳
- اول) جامعه در قرآن کریم ۳۱۴
- دوم) فرد یا جامعه از منظر قرآن ۳۱۶

- ۳۱۷ _____ سوم) اصالت فرد
- ۳۲۰ _____ چهارم) اصالت جامعه
- ۳۲۲ _____ پنجم) اصالت فرد یا جامعه
- ۳۳۳ _____ ششم) نقد قرآنی رویکرد جامعه‌شناسی مکتب مدیریت اقتضایی
- ۳۳۹ _____ دو) نقد قرآنی کارکردهای مکتب مدیریت اقتضایی
- ۳۳۹ _____ ۱. نقد قرآنی کارکردهای مکتب مدیریت اقتضایی در حوزه سازمان
- ۳۳۹ _____ اول) نقد قرآنی به مثابه موجود ارگانیکی انگاشتن سازمان
- ۳۴۷ _____ دوم) نقد قرآنی تعامل سازمان با محیط
- ۳۵۰ _____ الف) نقد قرآنی تعامل سازمان با محیط در حوزه اقتصاد
- ۳۵۲ _____ ب) نقد قرآنی تعامل سازمان با محیط در حوزه فرهنگ
- ۳۵۴ _____ ج) نقد قرآنی تعامل سازمان با محیط در حوزه سیاست
- ۳۵۶ _____ ۲. نقد قرآنی کارکردهای مکتب مدیریت در حوزه انسان
- ۳۶۲ _____ ۳. نقد قرآنی کارکردهای مکتب مدیریت در حوزه محیط
- ۳۶۹ _____ فصل سوم: نتیجه‌گیری و یافته‌های تحقیق
- ۳۷۰ _____ ۱. اشتراکات در حوزه معرفت‌شناسی
- ۳۷۱ _____ ۲. افتراقات در حوزه معرفت‌شناسی
- ۳۷۵ _____ ۳. اشتراکات در حوزه انسان‌شناسی
- ۳۷۵ _____ ۴. افتراقات در حوزه انسان‌شناسی
- ۳۷۷ _____ ۵. اشتراکات در حوزه ارزش‌شناسی
- ۳۷۸ _____ ۶. افتراقات در حوزه ارزش‌شناسی
- ۳۸۰ _____ ۷. اشتراکات در حوزه جامعه‌شناسی
- ۳۸۱ _____ ۸. افتراقات در حوزه جامعه‌شناسی
- ۳۸۳ _____ ۹. اشتراکات در حوزه سازمان، انسان و محیط
- ۳۸۴ _____ ۱۰. افتراقات در حوزه سازمان، انسان و محیط
- ۳۸۷ _____ کتابنامه

پیشگفتار

مجموع نظریه‌ها و نظریه‌پردازی‌های مدیریتی از دوره کلاسیک تا به امروز با هدف شناخت، تبیین و تفسیر ماهیت انسان و سازمان و چگونگی کار، رفتار و تعامل با محیط در راستای نیل به اهداف و مقاصد عقلایی با کمترین هزینه و بیشترین فایده شکل گرفته است. در این رهیافت‌ها مکتب مدیریت اقتضایی یکی از مهم‌ترین دستاوردهای دانش مدیریت است و ضمن به چالش کشیدن رویکردهای کلاسیک، نئوکلاسیک و نظریه‌پردازان مدیریتی که درصدد دستیابی به اصول جهان‌شمول بودند، مدعی شد که در مدیریت چیزی به نام بهترین قانون و اصول جهان‌شمول وجود ندارد. بلکه به دلیل پویایی و تلاطمات محیطی و نیز پیش‌بینی ناپذیر بودن دقیق آینده و رفتار انسان، گاهی اقتضای شرایط و موقعیت‌ها این است که برای دسترسی به نتایج بهتر پاره‌ای از مبانی و وظایف مطرح در دیدگاه‌های پیشین نادیده گرفته شود. ازاین‌رو، نظریه‌پردازان این مکتب تأکید دارند که در هر زمینه و زمانی می‌بایست اتخاذ تصمیم، اقدام و عملکرد مدیران مبتنی بر درک درست از «موقعیت و مجموعه شرایط فعالیت آن» ارزیابی شود؛ زیرا این مسأله سهم

تعیین‌کننده‌ای در کارایی، اثربخشی، بهره‌گیری مطلوب از منابع و رسیدن به اهداف سازمانی دارد. یافته‌های علمی نشان می‌دهد که این بنیان، مکتب مدیریت اقتضایی را از دیگر مکاتب مدیریتی متفاوت ساخته و دست برتر بخشیده است.

با عنایت به این مهم و اینکه هر دیدگاه و مکتبی بر مبانی خاص خود استوار است، پژوهش حاضر، به دنبال کشف، تبیین و ارائه سامانمند مبانی و نقد قرآنی مکتب مدیریت اقتضایی است. پژوهشگر با جستار علمی در گستره دانش مدیریت و آموزه‌های کلام وحی و با بهره‌گیری از روش تلفیقی مبتنی بر روش‌های اکتشافی، فراترکیب و استنتاجی، دیدگاه مکتب مدیریت اقتضایی را به منزله یکی از مهم‌ترین مکاتب به‌روز دانش سازمان و مدیریت در حوزه‌های مبانی معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی، ارزش‌شناسی، جامعه‌شناسی و نیز کارکردهای آن در سازمان، انسان و محیط از منظر قرآن مورد نقد و بررسی قرار داده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد قرآن کریم برخلاف مکتب مدیریت اقتضایی در حوزه معرفت‌شناسی رویکرد اومانستی به هستی را نپذیرفته و ضمن نقد جدی به موضوع، ابزار، منابع و اعتبار مبتنی بر این نوع شناخت، قائل به این است که شناخت تام نیازمند گزاره‌های وحیانی است. درباره انسان‌شناسی قائل به ابدیت انسان، دوساحتی بودن، عدم جبرگرایی و ردّ دنیاگرایی است و در عرصه ارزش‌شناسی تأکید دارد که ارزش‌ها نباید از جنبه مادی و قراردادی نگریسته شوند؛ زیرا ماهیتی فرامادی دارند.

در گسترده جامعه‌شناسی ضمن پذیرش تأثیر و تأثرات محیطی، قائل به عدم جبر محیطی بوده و قدرت و توانایی انسان مطلوب را فراتر از

الزامات محیطی دانسته و تصریح دارد که انسان موجود فعال است و در تعاملات با دیگران می‌تواند به درک بهتر برسد و اوضاع را مدیریت کند. در عرصه کارکردها در حوزه سازمان، انسان و محیط، ضمن پذیرش تأثیر نسبی عوامل محیطی، نقش عوامل غیبی و ماورایی را در رشد و اضمحلال سازمان‌ها سرآمد دانسته، اهمیت و تأثیرات تعیین‌کننده آن را در کانون توجه قرار داده است.

برآیند نهایی آنکه قرآن به اقتضائات زمان و مکان و محیط عنایت جدی داشته و احکام ثانویه جایگاه ویژه‌ای در هندسه معرفت قرآنی دارد، اما از منظر کلام الله، اصول، احکام ثابت و ارزش‌های بنیادی تحت هیچ شرایط زمانی و مکانی تغییر نمی‌کنند و آنچه تغییر می‌پذیرد موضوعات است و با این مبنا بینش و نگرش جامع ارائه نموده و همانند نظریه مدیریت اقتضایی، تصمیم‌گیری مدیران و اقدامات سازمانی را اسیر زمان، مکان و عوامل محیطی نمی‌داند.

علی آقا صفری

بهمن ۱۴۰۲

مقدمه

با مرور سیر تطور دانش سازمان و مدیریت، روشن می‌شود که ماهیت، ظرفیت و غایت انسان و مسیر رشد و تعالی همه‌جانبه او در همه ابعاد و شئون فردی و اجتماعی و نحوه تعامل مؤثر و سازنده افراد انسانی با همنوعان و با محیط پیرامون، از جمله پرسش‌ها و چالش‌های بنیادین و فراگیر در فرایند مکاتب و نظریه‌پردازی‌های علمی حوزه سازمان و مدیریت است؛ پرسش و چالشی که در کانون رویکرد هدایتی قرآن قرار گرفته و محور اصلی بخش عمده‌ای از آیات قرآن حکیم است.

قرآن کریم در جایگاه کلام وحی، سندی جاودانه و جهانی و زمزم جوشان معارف ناب است. در این کتاب آسمانی تار و پود همه علوم و دست‌مایه‌های لازم برای هندسه نظام فکری و عملی وجود دارد؛ همان‌گونه که گفته شده است «هنر قرآن نه تنها این است که قداست ارتباط عبد با مولا را در میدان عبادت ترسیم می‌کند؛ بلکه می‌خواهد تمامی روابط انسانی را عبادی کرده و عبودیت محض را بر سراسر وجود انسانی حاکم گرداند». ازاین‌رو، آموزه‌های او عهده‌دار بیان همه معارف و حقایق لازم برای هدایت، مدیریت افراد و جوامع انسانی است و همه انسان‌ها را به تدبر و

تعمق در خود دعوت و از نیندیشیدن سرزنش می‌کند.

گرچه تمام مخلوقات و موجودات ممکن جهان هستی، نیازمند مدیریت و نظام روابط و حرکت تکاملی آنها تحت ربوبیت الهی سامان می‌یابد، اما در این میان هدایت و مدیریت انسان امری کاملاً متمایز از هدایت و راهنمایی سایر موجودات است و این امتیاز و برجستگی به ماهیت، هدف آفرینش و قدرت رفتار و گستره عملکرد وی در بعد مادی و معنوی برمی‌گردد.

قرآن کریم، تنها کتابی است که از انسان و قابلیت‌های آن جامع‌ترین، دقیق‌ترین، واقع‌بینانه‌ترین و کاربردی‌ترین تصویر را ارائه کرده است. قرآن انسان را اشرف مخلوقات معرفی و او را از نظر رتبه و ارزش وجودی، سرآمد کلان نظام هستی می‌داند که تمام هستی برای وی آفریده شده و مسخر اوست.

هرچند موجودی است که هم قدرت و استعداد فساد و خونریزی جهان شمول را دارد و هم ظرفیت خداگونه‌گی و فرشته‌خویی در سرشت او به ودیعت نهاده شده است. یعنی هم در جهت کمال و تعالی و هم در جهت تنزل و انحطاط و سقوط منحصر به فرد است، اما چگونگی صعود و سقوط آن وابسته به هدایت و مدیریت آن است. اگر مدیریت آن بر بنیان‌های آموزه‌های وحیانی که جامع و خطاناپذیر است بنا شده باشد، صعود خواهد کرد، ولی در صورتی که بر پایه دانش بشری که هر روز رنگ و لعاب‌های زیبا و فریبنده به خود می‌گیرد و بر عقل بشری به دور از گزاره‌های وحی بنا گردیده، منجر به هبوط و سقوط وی خواهد شد.

مکتب اقتضایی که یکی از مکاتب بسیار مهم و گره‌گشا بوده و خود تکامل یافته مکتب سیستمی در مدیریت است، بسیاری از اندیشمندان

را جذب کرده و امروزه جمع قابل توجهی از مدیران در مقام نظر و عمل ملتزم به آن هستند. ازاین رو، این کتاب با توجه به ضرورت پرداختن به مبانی و پیش فرض‌هایی که دانش وحیانی و بشری بر آن استوار است، تلاش می‌کند ضمن تشریح و توضیح مبانی مدیریتی قرآن و نیز مبانی مکتب مدیریت اقتضایی (در حوزه معرفت، ارزش، انسان و جامعه)، بنیان‌های دانشی را که توسط بشر ارائه شده است، به قرآن عرضه نموده و تصویری روشن از مبانی قرآنی و نقد مبانی نظریه‌ها و مدل‌های دانش سازمان و مدیریت ارائه نماید.

بر اساس مطالعات صورت گرفته در کتب و آثار عرضه شده در حوزه سازمان و مدیریت با رویکرد قرآنی، این واقعیت آشکار می‌گردد که هر پژوهشگری با شیوه خاص برای تحلیل و تبیین مبانی، مؤلفه‌ها و موضوعات مرتبط با دانش سازمان و مدیریت، به آستان قرآن کریم رفته و مطابق ظرف خود از آن طرفی بسته است. اگر کاسه اندیشه با کجی و اعوجاج همراه باشد، گرچه قرآن خود صراط مستقیم است، لیکن نصیب او جز کجی و ناراستی نخواهد بود. با عنایت به این مسأله، در کتاب حاضر تلاش شده با در نظر گرفتن شرایط لازم که منتهی به تفسیر به رأی و تحمیل نگردد، گام برداشته شود. به نظر می‌رسد این اثر از جهات زیر دارای ویژگی‌ها و برجستگی‌هایی است که آن را از دیگر نگاه‌ها متمایز می‌سازد:

۱. با گذشت بیش از ده سال از تأسیس رشته قرآن و علوم، در گرایش مدیریت، متن متقنی که دانش پژوهان این حوزه بتوانند با مراجعه به آن پاسخ‌های خویش را دریافت کنند، تدوین نشده است. این کتاب می‌تواند تا حدودی پاسخ‌گوی کاستی‌های یاد شده باشد و زمینه

پژوهش‌های مدیریتی با رویکرد قرآن کریم را هموار نماید.

۲. با توجه به ضرورت یادشده، این کتاب به همراه دو کتاب دیگر (نقد مکتب روابط انسانی از منظر قرآن و نقد مکتب مدیریت سیستمی از منظر قرآن) که توسط دانش‌پژوهان گرایش مدیریت در حال تدوین هستند با پیشنهاد ریاست محترم مجتمع آموزش عالی قرآن و حدیث حضرت حجت الاسلام والمسلمین دکتر رضایی اصفهانی رحمته الله و نیز مدیر سابق گروه مدیریت مرحوم حجت الاسلام والمسلمین دکتر امیرعلی لطفی رحمته الله به عنوان کلان پروژه تعریف، پیشنهاد و به دانش‌پژوهان صاحب کتاب واگذار گردید.

۳. ویژگی خاص کتاب حاضر این است که کار به صورت گروهی و با نظارت و راهنمایی‌های دقیق و عالمانه استاد محترم راهنما و مشاور انجام گرفت که اتقان آن را دوچندان می‌کند. درواقع دغدغه اصلی این بود که این کتاب تحت عنوان کلان پروژه بتواند برخی کاستی‌ها و خلأهای موجود در حوزه مطالعات مدیریتی با رویکرد قرآن کریم را برطرف کند.

۴. تردیدی وجود ندارد چنانکه خطایی در مبانی صورت گیرد، تمام نظریه‌هایی که ارائه می‌شود، قابل اعتماد نخواهد بود؛ ازاین‌رو، یکی از مشخصه‌های بارز این کتاب آن است که ضمن پرداختن و تشریح مبانی دانشی مدیریت (به خصوص مدیریت اقتضایی)، آن را از منظر آموزه‌های وحیانی بررسی و نقد کرده است.

۵. ازآنجاکه اساس کتاب وجهه قرآنی دارد، پژوهشگر تلاش کرده است برای دوری جستن از تحمیل نظریه‌ها و مسائل دانش بشری بر آیات قرآن کریم، ضمن مشورت با متخصصان رشته‌های قرآنی و دانشی و رجوع به آرای مفسران، با احتیاط لازم و کافی گام بردارد.

۶. افزون بر آنچه گفته شد، یکی از دغدغه‌های اصلی کتاب بررسی، اصلاح، تکمیل و در مواردی رد نظریه‌های دانش سازمان و مدیریت بود، نه تولید نظریه یا ارائه مدلی از منظر قرآن کریم؛ بدین جهت این کتاب به بررسی و نقد مبانی نظریه‌های مکتب مدیریت اقتضایی پرداخته است.

۷. همچنین بین‌رشته‌ای بودن دانش سازمان و مدیریت، نو و ابتکاری بودن، همراه با استدلال‌های تخصصی (بهره‌مندی از یافته‌ها و رهاوردهای علمی دانش تخصصی سازمان)، مبتنی بودن بر روش‌های مختلف قرآنی و تفسیری، بنیادی - کاربردی بودن و... از جمله امتیازات و برجستگی‌های این کتاب نسبت به دیگر پژوهش‌ها در حوزه دانش سازمان و مدیریت با رویکرد قرآنی است.

۸. به نظر می‌رسد این کتاب به منزله نخستین گام با دو ویژگی به دست آوردن مبانی دانش مدیریت و دسته‌بندی آن، برای بومی‌سازی و نیز تولید نظریه یا مدلی از منظر قرآن کریم، بستری مناسب برای اهل معرفت و قرآن‌پژوهان به‌ویژه دانش‌پژوهان حوزه قرآن و علوم باگرایش مدیریت فراهم ساخته است.

۹. این کتاب در سه فصل سامان یافته است: فصل اول: کلیات پژوهش که دربردارنده مفاهیم، مسائل پیرامونی مدیریت اقتضایی و روش تحقیق است. فصل دوم: نقد مبانی و کارکردهای مدیریت اقتضایی و فصل سوم: نتیجه‌گیری و بیان اشتراکات و افتراقات.

در فصل نخست، چهار مبحث اساسی با مراجعه به آثار و نگاشته‌های مکتب مدیریت اقتضایی موضوع بحث و بررسی قرار گرفت. نخست: پیشینه و سیر تطور مکتب مدیریت اقتضایی در سه بخش از قبیل: دلایل

شکل‌گیری (خاستگاه)، پیشینه و نسبت مکتب مدیریت اقتضایی با سایر مکاتب مدیریت تبیین و تشریح گردید. در گام بعدی مهم‌ترین نظریه‌های مکتب مدیریت اقتضایی مانند: نظریه مشارکت گروهی و هماهنگی، تئوری اقتضایی رهبری و مدل چرخه عمر رهبری موقعیتی و... بیان شد و در گام سوم، مبانی مکتب مدیریت اقتضایی در حوزه معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی، ارزش‌شناسی و جامعه‌شناسی تجزیه و تحلیل شد و در گام چهارم کارکردهای مکتب مدیریت اقتضایی در سه حوزه سازمان، انسان و محیط به بحث و بررسی گذاشته شد.

انتهای فصل اول مربوط به روش تحقیق است که ابتدا روش‌های تحقیق در مطالعات قرآنی از قبیل روش تفسیر قرآن به قرآن، روش روایی، روش علمی، روش عقلی، اجتهادی، روش اشاری (عرفانی و باطنی)، روش جامع و روش استنباطی بررسی شد. در مرحله دوم روش‌های تحقیق در مطالعات میان‌رشته‌ای مانند: روش فراتحلیل، روش گراند تئوری، روش تحلیل مضمون یا شبکه‌ای، روش تحلیل گفتمان، روش تحلیل محتوا و روش حکمی - اجتهادی همراه با کاربری آن در پژوهش‌های قرآنی تجزیه و تحلیل شد. در مرحله سوم، روش‌های تحقیق در مطالعات مدیریتی با موضوعات مدل تحلیل سه شاخگی و نقد روشمند موضوع بحث و بررسی قرار گفت و در مرحله نهایی روش منتخب کتاب تحت عنوان روش تلفیقی مبتنی بر روش اکتشافی، فراترکیب و استنباطی همراه با چگونگی کاربری آن در کتاب تبیین و تشریح گردید.

در فصل دوم که اصلی‌ترین بخش کتاب است، مباحث تحت عنوان مبانی مکتب مدیریت اقتضایی در حوزه معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی،

ارزش‌شناسی و جامعه‌شناسی و کارکردهای آنها در حوزه سازمان و انسان و جامعه به قرآن کریم عرضه و با استناد به آرای مفسران و اندیشه متخصصان قرآن‌پژوه معاصر و با اجتناب از تحمیل، تجزیه و تحلیل شد. در فصل پایانی (سوم)، نخست جمع‌بندی و نتیجه‌گیری آورده شده و در ادامه اشتراکات مکتب مدیریت اقتضایی و قرآن و افتراقات آن به تصویر کشیده شده است.

در پایان از باب استناد و تمسک به این بیان نورانی کلام وحی که می‌فرماید: ﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾^۱ لازم است بگوییم ثنا و ستایش بی‌کران و بی‌پایان خداوند بی‌همتایی را سزااست که مقام بندگی‌اش را شایسته انسان دانست و با تعلیم اسمای حسناى خود، او را بر تمام مخلوقاتش برتری داد.

درود بی‌پایان بر روح ملکوتی تمام مدیران و رهبران برگزیده الهی، شهدای عزیز اسلام و عالمان فرهیخته‌ای که با انقلاب علمی، سیاسی و اجتماعی‌شان زمینه را برای تحصیل حق و حقیقت فراهم کردند، به خصوص استاد ارجمند و بزرگوار عالم عامل مرحوم حجت الاسلام والمسلمین دکتر امیرعلی لطفی رحمته‌الله که سالیانی به تعلیم و تعلم پرداخت و نقش بسزایی در تصویب و راه‌اندازی گرایش قرآن و مدیریت داشت و آثار ارزشمند و مفید و کاربردی ارائه نمود و بستر انجام پژوهش‌های قرآنی با رویکردی مدیریت را هموار ساخت و در طرح اصلی و ساختار کلی کتاب حاضر نیز نقشی مهم ایفا کرد.

تقدیر و سپاس‌گزاری ویژه از راهنمایی‌های راهگشا و مشفقانه استاد،

جناب مستطاب دکتر عبدالله توکلی و مشاوره‌های عالمانه و اندیشمندانه استاد حجت الاسلام والمسلمین دکتر سید عیسی مسترحمی که رهنمودهای اصلاحی و مشاوره‌های سودمند و محققانه‌شان مایه به ثمر نشستن این کتاب گردید.

همچنین از تدبیر و تلاش عالمانه و خالصانه رئیس جامعه المصطفی ص العالمیه، آیت الله دکتر عباسی (زید عزه)، رئیس محترم سابق جامعه المصطفی ﷺ العالمیه آیت الله اعرافی حفظه الله، رئیس محترم مجتمع آموزش عالی قرآن و حدیث حجت الاسلام والمسلمین دکتر رضایی اصفهانی، عضو هیأت علمی و دیگر دست‌اندرکاران امور تحصیلی که همگی در راستای ترویج و گسترش معارف حق اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام مشغول تلاش و خدمت هستند، قدردانی به عمل می‌آید.

همچنین تشکر می‌شود از تمام کسانی که در بارور ساختن این پژوهش سهمی داشته‌اند.

دکتر علی آقا صفری

بیست و پنج اسفند ۱۴۰۲